

УДК 001.895:339.9

О. Довженко, канд. екон. наук, доц.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ РЕФОРМУВАННЯ – КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

У статті аналізуються інститути, їх якість як вирішальний фактор економічної динаміки і конкурентоспроможності національної економіки в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: нова інституціональна теорія, інститути, конкурентоспроможність, інституціональне оточення, інституціональна пастка.

Institutes are analyses in the article, their quality as decision factor of economic dynamics and competitiveness of national economy in a long-term prospect.

Key words: new institutional theory, institutes, competitiveness, institutional surroundings, institutional trap.

Дослідження рушійних сил розвитку сучасної ринкової економіки вимагає адекватного теоретико – методологічного інструментарію, застосування дослідницької парадигми, яка б долала обмеження традиційних підходів і методів, а також доповнювала їх. Це один із найважливіших результатів еволюції економічної теорії останніх десятиріч, що має безпосереднє відношення до реалізації ґносеологічної та практичної функцій науки у їх взаємозв'язку і взаємообумовленості.

Такою потенційно продуктивною парадигмою в українських реаліях, коли необхідно забезпечити стійкий економічний розвиток на основі сформованих передумов ринку з врахуванням деформацій і наслідків недавньої фінансово – економічної кризи є, на нашу думку, сучасний інституціоналізм – нова інституціональна теорія, в якій органічно поєднується методологічний арсенал мейнстріму (неокласици) з прагматичною концепцією інститутів та інституціональної динаміки. Інститути, за визначенням одного з провідних теоретиків "нової економічної історії" – складової нової інституціональної теорії лауреата Нобелівської премії американського вченого Д. Норта являють собою створювані людьми межі, які структурують політичні, економічні, соціальні взаємодії, визначають "правила гри" в суспільстві, спрямовують людські взаємодії в певне русло [2, с. 197]. У їх складі вчений виділяє три головні складові: 1) неформальні обмеження (традиції, звичаї, всілякі соціальні умовності); 2) формальні правила (конституції, закони, адміністративні акти, судові прецеденти); 3) механізми примусу, що забезпечують дотримання правил. У методологічному сенсі йдеться про подолання обмеженості застосування неокласичних моделей ринку в комплексному аналізі сучасних соціально – економічних процесів, а саме: акцентування на пріоритетності холізму порівняно з методологічним індивідуалізмом, згідно з яким (холізмом) поведінка та інтереси індивідів, господарюючих суб'єктів пояснюються діючими інститутами.

Пошук джерел інноваційного економічного зростання останнім часом зосереджується на рівнях політико-економічних структур, що визначають поведінку їх учасників. Найбільш глибоким джерелом довгострокового якісного розвитку виступають базові інституціональні структури суспільства. Йдеться про переосмислення ролі держави в регулюванні та реструктуризації економічної діяльності: вирішальним фактором економічного зростання стає вдосконалення інституціонального середовища – системи формальних та неформальних норм і правил економічної поведінки. Сучасні академічні та прикладні дослідження свідчать про наявність стійкого двостороннього кореляційного зв'язку між якістю інститутів та економічною динамікою. Особливості економіки, що розвивається, у поєднанні з необхідністю вирішення проблем і завдань переходу до постіндустріалізму на тлі фінансової та економічної кризи – це комплекс чинників, що обумовлюють нагальну необхідність

реформування правових (судова, законодавча, адміністративна система), регулюючих (контроль і регулювання діяльності підприємств) інститутів, інститутів координації і розподілу ризиків (кредитно-фінансова система, фондові ринки, страхові компанії) та розвитку людського капіталу (охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення). Серед набору взаємопов'язаних чинників, що диктують більш жорсткі вимоги до якості інститутів чільне місце займає інноваційний характер економіки, який потребує адекватних систем підтримки. Це, зокрема, дієвість і справедливість конкуренції, витрати входу на ринок, захист авторських прав, фінансові інструменти. В цьому зв'язку актуалізується дослідження проблеми співставності та асиметричності економічних та інституціональних факторів розвитку української економіки.

Формальна рецепція ринкових засад, не забезпечена адекватним інституціональним оточенням, має одним із своїх наслідків виникнення так званих інституціональних пасток [3, с. 5-16] – стійких норм економічної поведінки, що суперечать потребі ефективного соціально – економічного розвитку. Це обумовлює зростання витрат трансформації, що обтяжують бюджет і збільшують витрати суб'єктів підприємницької діяльності. При цьому створені інститути (формальні правила) не реалізують суспільні імперативи, зокрема, найважливіший з них: забезпечення стійкого економічного зростання на основі підвищення рівня конкурентоспроможності української економіки. За О. Уільямсоном поняття інституціонального оточення включає такі основні компоненти як стійкість структур власності і правил привласнення на протязі всього періоду здійснення довгострокових інвестицій, політична і правова стійкість, дієздатність судової системи, культура контрактів і "зобов'язань, що вселяють довіру" [4, с. 36-63]. Відсутність адекватного інституціонального оточення блокує ефективність в результаті суперечливої, а часто парадоксальної взаємодії екзогенних та ендогенних факторів. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що інституціональні пастки у певних випадках сприяють вирішенню проблем у напрямку, що відповідає ринковому інституціональному оточенню. Наприклад, така системна інституціональна пастка як корупція є чинником зростання трансакційних витрат того, хто дає хабар, і разом з тим може сприяти захисту його прав власності (дотримання законних прав шляхом застосування незаконних дій); водночас таке досягнення справедливості не виключає порушення прав інших економічних суб'єктів при недосконалому законодавстві та корупційному судочинстві.

Якість і силу інститутів, які вирішальним чином впливають на економічну динаміку, виміряти складно, оскільки за своєю природою це явища не кількісні, а якісні. Методичні аспекти цієї проблеми висвітлюються в літературі, зокрема див. [1, с. 423-439]. В подальшому наводяться дані Всесвітнього економічного форуму

(ВЕФ), які щорічно збираються шляхом опитування експертів у 140 країнах світу.

Україні вдалося зберегти певні конкурентні переваги, проте їх перелік є дуже коротким. Він охоплює лише 16 позицій у 2010 році (23 позиції у 2009р.) за оцінкою ВЕФ: найвище місце – 1, найнижче – 139. Окремими показниками є наступні: індекс правового забезпечення (статистичні дані) – 6; покриття вищою освітою (статистичні дані) – 8; практика найму та звільнення працівників – 18; витрати, пов'язані зі звільненням (статистичні дані) – 21; якість залізничного сполучення – 25; кількість мобільних користувачів – 34; інноваційна спроможність – 37; тарифні бар'єри – 40; індекс: обсяг внутрішнього ринку (статистичні дані) – 37; індекс: частка на зовнішньому ринку (статистичні дані) – 37; якість математичної освіти – 42; покриття середньою освітою (статистичні дані) – 44; телефонні мережі (статистичні дані) – 47; якість початкової освіти – 49; зайнятість жінок у приватному секторі (статистичні дані) – 32[6]. Сама наявність конкурентних переваг є свідченням того, що інституціональні пастки за своєю природою є аномальними ефектами пострадянської суспільної трансформації, результатом суперечливого і некомплексного реформування правових, макроекономічних та соціальних регуляторів.

У 2010 році Україна посіла 89-е місце серед 139 країн світу у рейтингу конкурентоспроможності ВЕФ з індексом 3,9 (індекс вимірюється за шкалою від 1 – найгірший результат до 7 – найкращий результат). Минулого року було 82 місце з індексом 4,0 серед 133 країн світу. Такий регрес є наслідком погіршення позицій України за 9 із 12 складових Індексу глобальної конкурентоспроможності: інститути, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я та початкова освіта, вища та професійна освіта, ефективність товарних ринків, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, технологічна готовність, обсяг ринку, конкурентоспроможність бізнесу, інновативність.

В рамках побудови глобального індексу конкурентоспроможності експертам задають питання щодо якості державних та корпоративних інститутів. У 2010 році ситуація щодо інституційного розвитку України була визнана ключовою проблемою: за цією складовою індексу глобальної конкурентоспроможності минулорічний результат (120 місце із 133 країн) погіршено на 14 позицій. За складовими групи "Інститути" окремі позиції України (всього позицій 21) мають такі рейтинги (в дужках – минулорічний рейтинг): ефективність законодавчих органів у вирішенні господарських спорів – 138 (130); ефективність законодавчих органів в регуляторній сфері – 138 (128); права власності – 135 (127); захист прав інтелектуальної власності – 113 (108); незалежність судової влади – 134 (123); марнотратство державних коштів – 131 (114); дієвість аудиторських та бухгалтерських стандартів – 128 (117); довіра до правоохоронних органів – 122 (108); марнотратство суспільних фондів – 129 (115); платежі та хабарі – 127 (-); суспільна довіра до політиків – 122 (105); фаворитизм у прийнятті рішень державних службовців – 127 (109); тягар державного регулювання – 125 (108); прозорість державної політики – 114 (107); витрати бізнесу на нейтралізацію злочинності та насильства – 58 (46); організована злочинність – 116 (93); захист прав міноритарних власників – 138 (132); ефективність рад директорів фірм – 90 (94) [6].

Неадекватність інституціонального оточення збільшує трансакційні витрати і таким чином дестимулює економічне зростання. Найбільш критичних сфер у цьому відношенні є право і державний інфорсмент (правозастосування). Одним із багатьох прикладів щодо інтерпретації господарського законодавства та неви-

значеності наслідків рішень і дій державних органів може служити висловлювання президента УСПП А.Кінаха: "Із-під дії Закону "Про основні положення державного контролю в сфері господарської діяльності", котрий тільки наприкінці грудня 2007 року набрав сили і ще не встиг "утихомирити" невгамовне завзяття контролюючих структур, уже вивели органи податкової адміністрації... Тільки 2007 року контролери перевірили 90 % усіх суб'єктів господарської діяльності, 50 % із них припало на органи податкової"[5]. Хронічна боротьба відомств за розширення своїх контрольних повноважень знайшла відображення у вищенаведених рейтингах ВЕФ.

За результатами опитувань українських підприємців значимість факторів, які перешкоджають веденню бізнесу в Україні в 2010 році була такою (відсоток респондентів): податкове законодавство – 19,6; політична нестабільність – 15,6; корупція – 13,9; доступ до фінансування – 10,8; зміни урядів – 9,5; інфляція – 8,8; податкові ставки – 8,4; неефективна бюрократія – 8,2; нерозвинута система охорони здоров'я, трудове законодавство, валютне регулювання, злочинність, нерозвинута інфраструктура, низький рівень освіти серед працівників, низький рівень трудової етики (в сумі) – 5,2 [6].

Аналіз результатів країн у рейтингах провідних світових організацій доводить, що країни з високим рівнем конкурентоспроможності та економічної свободи стабільно демонструють свій потужний економічний потенціал, який віддзеркалюється у добробуті країни. Так, низькому рівню добробуту України у 3,9 тис. дол. США на душу населення відповідають Індекс економічної свободи із значенням у 46,4 % (за яким Україна відноситься до країн, де економічна свобода відсутня) та Індекс глобальної конкурентоспроможності у 3,9 бали. Для порівняння, держави з потужною економікою мають ВВП на душу населення понад 40 тис. дол. США при значенні Індексу економічної свободи більше 75 % та середньому значенні Індексу глобальної конкурентоспроможності п'ятірки лідируючих у рейтингу економік світу на рівні 5,54 [7].

Розрив у темпах і якості економічного зростання між лідируючими державами і країнами, позбавленими можливостей використовувати потенціал сучасного науково-технічного прогресу, може бути пояснений, зокрема, саме недостатнім рівнем розвитку фінансових ринків. Підтвердженням цього є результати оцінки ВЕФ за складовою індексу глобальної конкурентоспроможності "Розвиненість фінансових ринків": надійність банківської системи – 138; легкість отримання кредиту – 130; регулювання фондового ринку – 127; обмеження на рух капіталу – 125; доступність (за ціною) фінансових послуг – 122; доступність венчурного капіталу – 121; фінансування через місцевий фондовий ринок – 120; розвиненість фінансового ринку – 108 [6].

Вивчення основних складових зведеного Індексу економічної свободи 2010 року свідчить, що найбільш провальними були дії української влади у таких питаннях, як:

- ✓ інвестиції, де розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 29,0 в. п. через обтяжливу бюрократію та правила, що стримують вплив інвестицій; заборона на володіння землею іноземними інвесторами;

- ✓ регуляторна політика (оцінюється ступінь свободи щодо процедур, пов'язаних з відкриттям, закриттям підприємства та його функціонуванням відповідно до вимог законодавства країни), де розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 25,7 в. п.;

- ✓ втручання уряду (оцінюється ступінь навантаження на бюджет видатків уряду, частка державного сектору та втручання уряду у політику приватних під-

приємств), де розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 23,9 в. п.;

✓ фінансова політика (оцінюється ступінь розвитку фінансової системи та органів регулювання), де розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 18,5 в. п. Причинами такого низького результату є те, що фінансова система України залишається слабкою і нерозвиненою, ринок капіталу перебуває на зародковій стадії; реструктуризація банківської системи відбувалася повільно;

✓ корупція (оцінюється ступінь поширення корупції), де розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 15,5 в. п.;

✓ право власності (оцінюється ступінь захищеності прав власності), де розрив між світовим значенням та індексом України становив 13,8 в. п.;

✓ монетарна політика (оцінюються заходи, націлені на підтримку цінової стабільності в країні), де розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 9,4 в. п. через високу інфляцію (в середньому 20,7 % в період 2006-2008 рр.); адміністративне регулювання цін, через що спотворюється внутрішнє ціноутворення [7].

Отже, інституціональне реформування, вирішальним суб'єктом якого є держава, в кінцевому підсумку зводиться не до посилення її експансії в економіці, а до забезпечення ключових детермінантів конкурентоспроможного інноваційного розвитку сучасної ринкової системи. Зазначимо деякі з них:

✓ захист і регулювання прав власності, виконання зобов'язань, що фіксуються системою контрактів;

✓ дієвий інфорсмент контрактних прав і зобов'язань, що спирається на реальну незалежність судових

інстанцій від виконавчої влади, які контролюють дотримання "правил гри", виконують роль безстороннього арбітра та здійснюють функцію монопольного легітимного примусу;

✓ вирішальна роль інституту приватної власності та її позитивний вплив на ефективність фінансових ринків; необхідною умовою інтенсивного розвитку фінансових ринків є саме більш адекватна реалізація принципів приватної власності;

✓ розвиток фінансових ринків, які здійснюють безпосередній вплив на вибір технології, сприяють інтенсифікації наукових досліджень і конструкторських робіт, розширюють сферу інноваційної активності підприємницьких структур;

✓ "вживлення" в соціально-економічні відносини таких інститутів, які б зумовлювали невідповідність аномальних способів пристосування економічних суб'єктів до економічних реалій; йдеться про необхідність комплексного дослідження інституціональних пасток з метою мінімізації їх негативних наслідків незалежно від джерела виникнення та специфічних особливостей прояву.

1. Дорогов В.А., Миронов В.В., Смирнов С.В. Анализ возможностей использования рейтингов конкурентоспособности WEF и IMD для выработки рекомендаций в сфере экономической политики // Модернизация экономики и государство. Кн. 1. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007, с. 423–439. 2. Норт Д. Институции, институциональная змена та функціонування економіки. – К.: Основи, 2000. – 198 с. 3. Палтерович В.М. Институциональные ловушки: есть ли выход // Общественные науки и современность. – 2004. – № 3. – С. 5 – 16. 4. Williamson O. The Evolving Science of Organization. - Journal of Institutional and Theoretical Economics, 1993, vol. 149, №1. 5. Кінах А. Як підготувати економіку до зовнішніх випробувань // Дзеркало тижня. – № 16(695) від 26 квітня 2008. 6. <http://www.bank.gou.ua>. 7. http://ufin.com.ua/analit_mat/gkr/124.htm.

Надійшла до редакції 10.11.10

УДК 658.15.012.

М. Бердар, канд. екон. наук, доц.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті розкрита сутність та місце фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в системі фінансової безпеки держави, основні цілі, завдання і функції фінансової безпеки суб'єктів підприємництва.

Ключові слова: фінансова безпека, суб'єкти підприємництва, криза, ризик, кризове середовище, фінансова нестабільність, система фінансової безпеки.

In the article the exposed essence and place of financial safety of business entities is in the system of financial safety of the state, primary purposes, tasks and functions of financial safety of business entities.

Keywords: financial safety, business entities, crisis, risk, crisis environment, financial instability, system of financial safety.

Перехід України до ринкових умов ведення господарства обумовив появу цілого ряду проблем в економічній системі та діяльності суб'єктів підприємництва, які раніше не існували або принаймні не визнавались. Відповідно підприємці не мали можливості вирішувати їх швидко та з максимальною ефективністю, оскільки був відсутній практичний досвід та методологічна база для цього. Такими проблемами, зокрема, були фінансова нестабільність, кризові явища на суб'єктах підприємства та банкрутство, які можна віднести до постійних супутників ринкової економіки й конкурентного середовища, оскільки ризику та боротьба за виживання природні для ринкових відносин.

Одним із варіантів вирішення цих та ряду інших проблем є забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва. Фінансової тому, що на сьогодні в економічній системі організації все більшого значення набувають відносини з управління фінансовими ресурсами та оптимізації їх використання, а також фінансові інструменти, що забезпечують стабільну та ефективну діяльність суб'єкта підприємства.

Система фінансової безпеки суб'єктів підприємства має поєднувати надбання сучасної економічної науки та діяти постійно, а не за фактом настання кризи.

Тобто суб'єкти підприємства мають заздалегідь попередити розвиток кризових явищ, забезпечуючи власну ефективну діяльність. Для цього слід вирішувати задачі здійснення моніторингу фінансового стану організації та зовнішніх факторів з метою раннього виявлення ознак її кризового розвитку, визначення масштабів кризового стану, дослідження основних факторів, що обумовлюють її кризовий розвиток, створення і реалізації заходів по запобіганню криз і попередженню банкрутства, контролю за виконанням заходів з формування фінансової безпеки і оцінки отриманих результатів шляхом використання фінансового інструментарію. Впровадження такої системи створить дієвий інструмент по запобіганню криз, забезпеченню стабільної та ефективної фінансової діяльності.

Теоретичними дослідженнями у сфері фінансової безпеки держави та суб'єктів підприємства, а також окремими теоретичними аспектами, що необхідні для формування системи фінансової безпеки займалися такі вчені як Е. Альтман, Дж. Агенті., О. Барановський, В. Бівер, В. Базилевич, З. Варналій, О. Василик, К. Горячева, А. Єпіфанов, М. Єрмошенко, І. Мазур, Є. Новосядло, Р. Таффлер, С. Салига, Є. Уткін та багато інших.